

## Hareket'in İzleri: Nurettin Topçu'nun Erken Cumhuriyet Dönemiyle İlgili Eleştirel Görüşleri

Fahri Yetim<sup>1</sup>

### Öz

Türk düşünce hayatı kadim geçmişinden aldığı güçle modernleşme sürecinde de oldukça dinamik bir seyir izlemiştir. Bununla beraber modernleşme sürecine intibak konusunda farklı tezleri içeren çağdaş Türk düşüncesi içinde teorik yaklaşımlar, tahlili düşünce ve eleştirelilik konusunda bazı eksiklikler söz konusudur. Büyük ölçüde tarihsel gecikmişliğin telafisine dönük kaygılardan kaynaklan bu durum, zaman içinde eleştiri ortamının giderek daralmasına yol açmıştır. Cumhuriyet dönemi itibarıyla bu açığın giderilesine yönelik adımlardan biri olan Hareket dergisi, 1939 yılında başladığı yayın hayatı boyunca Cumhuriyet tarihinde felsefi düzeyde eleştirel düşünceye öncülük etmesiyle önem taşır. Türkiye'nin ilk yurt dışı doktoralı felsefe doçenti olan Nurettin Topçu'nun girişimleriyle çıkan ve zaman içinde çoğulculuğa açık, kalabalık bir yazar grubuna ulaşan Hareket dergisi, içerdiği eleştirel metinlerle modern Türkiye'nin geçirdiği değişimin farklı açılardan değerlendirilmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu bakımdan Hareket dergisinin bir bütün olarak değerlendirilmesinin yanında, derginin ana eksenini oluşturan Nurettin Topçu'nun özellikle ilk dönemlerde yazdığı makaleler, Türkiye'nin modernleşme tarihine alternatif bakış açıları getirebilecek bir birikimi içerir. Bu çalışmada, Türkiye'nin modernleşme ile geçirdiği büyük değişim konusunda özellikle erken Cumhuriyet dönemi olmak üzere yukarıda sözü edilen yaklaşımlar çerçevesinde başta Topçu olmak üzere Hareket dergisinde yer alan bazı eleştirel görüşlerin bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Türk Düşüncesi, Hareket Dergisi, Nurettin Topçu, Erken Cumhuriyet Dönemi, Eleştirel Düşünce.

1. Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, [fyetim@ogu.edu.tr](mailto:fyetim@ogu.edu.tr), ORCID: [0000-0001-9921-3193](https://orcid.org/0000-0001-9921-3193).

**Makale Gönderilme Tarihi** / Article Submission Date: 13.08.2024

**Makale Kabul Tarihi** / Article Acceptance Date: 14.11.2024

**Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.**

Authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published as open access under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

## Traces of the Movement: Nurettin Topçu's Critical Views on the Early Republican Period

### Abstract

Turkish intellectual life has followed a very dynamic course in the modernisation process with the power it has received from its ancient past. However, there are some deficiencies in theoretical approaches, analytical thinking and criticality in contemporary Turkish thought, which includes different theses about adaptation to the modernisation process. This situation, which is largely due to concerns about compensating for the historical delay, has led to a gradual narrowing of the environment of criticism over time. Hareket magazine, which is one of the steps towards the elimination of this deficit in the Republican period, is important for pioneering critical thinking at the philosophical level in the history of the Republic during its publication life, which started in 1939. Published with the initiatives of Nurettin Topçu, Turkey's first overseas doctoral associate professor of philosophy, Hareket magazine, which reached a large group of writers open to pluralism over time, made important contributions to the evaluation of the changes modern Turkey underwent from different perspectives with the critical texts it contained. In this respect, besides the evaluation of the journal Hareket as a whole, the articles written by Nurettin Topçu, who constitutes the main axis of the journal, especially in the early periods, contain a corpus that can bring alternative perspectives to Turkey's modernisation history.

In this study, an evaluation will be made of some of the critical views in the journal Hareket, especially Topçu, within the framework of the approaches mentioned above, especially in the early Republican period, on the great change that Turkey has undergone with modernisation.

**Keywords:** Turkish Thought, Journal of Hareket, Nurettin Topçu, Early Republican Period, Critical Thought.

### Extended Abstract

Intellectual journalism in Turkey started with the Second Constitutional Monarchy period. Although the traces of the changes that started with the Tanzimat period have spread to many different fields since the early periods, the Second Constitutional Monarchy period, when the intellectual accounting of this change began to be made, is considered a beginning in this respect. However, after the loss of the Empire due to intense political problems and the establishment of the Republic, there was a significant contraction in this field. Nevertheless, the journalism of ideas in Turkey has been one of the most important paths for a multidimensional understanding of Turkish modernisation from various perspectives. In this respect, a considerable accumulation has been reached in studies in the field of intellectual activity for more than a hundred years.

Hareket magazine, which started to be published in 1939 during the single party period, is one of the most important sources of this accumulation. Published by Nurettin Topçu, Turkey's first philosopher and regarded as a moral philosopher, Hareket magazine has occupied a very exceptional

position in this field with its original intellectual approach, articles based on analytical views and a different historical perspective throughout its long publication life. Hareket is the first oppositional magazine of the Republican period to put forward alternative views in the face of the great changes Turkey underwent in the 20th century. The journal, which tried to fulfil this attitude with a philosophical depth, was also the pioneer of a tradition that was later formed in this field. In time, Hareket became a school in the field of intellectual opposition in the face of other journals such as Kadro, Ağaç, Varlık, İnsan, Yücel and Adımlar, which could not stay outside the official view.

Nurettin Topçu, one of Turkey's original thinkers who gave Hareket its colour; contrary to the general tendency among the intellectuals of the period, was a name that attracted attention with his position of separation from politics. In this respect, Topçu falls outside Hilmi Ziya Ülken's criticism of the vast majority of Turkish intellectuals as 'being intertwined with social reality and thus being engaged in politics'. Topçu tried to make a comprehensive and critical evaluation of Turkey's experience of great change through his writings based on philosophical depth and a broad historical perspective, far from current political concerns. In this field, he has been in search of a change project that is compatible with the historical identity of Turkish society, starting from the issue of human beings and morality first. Together with the other names in the writing staff of the journal, Hareket held a mirror to Turkey's adventure of change within the framework of texts based on very in-depth theses at a difficult time. From this point of view, Topçu, and thus the journal Hareket, has a special position in terms of the solutions he proposed for the problems faced by Turkey's social structure in the new period. From this point of view, in order to provide a comprehensive accounting of more than a century of Republican history, a holistic evaluation of the early Republican period by analysing the views contained in the journal Hareket, which is in a very different position especially in the early periods, is of great importance. Issues such as the secular understanding of morality and a worldview based on it, narrow positivist thought, a secular understanding of nationalism that emerged in the new period and was wanted to be adopted by the society, an understanding of history that brackets the Islamic period of Turkish history and bases it on ancient Anatolian civilisations, and the problematic national identity/self-structure that manifested itself as a result of this... were among the issues that Topçu and the Hareket dealt with and analysed in depth. Religion, spirituality, mysticism, and developments on the spiritual front are the issues that have been influential in the formation of the journal's main field of interest and world view. In this respect, Topçu's emphasis that 'The National Struggle has not yet been fought on the spiritual front' is a determination in itself. The journal Hareket, which reached intellectual pluralism in time, is not homogenous in this respect. Focusing on the depth and philosophical dimension of ideas, the magazine is also open to criticism within itself. In Topçu's words, the aim of creating an oasis climate in this respect during a period of intellectual barrenness has revealed this quality of the journal.

In order to make a comprehensive evaluation of the great change in Turkey's modernisation experience, especially with the Republican Revolution, it seems to be an indispensable necessity that Nurettin Topçu, one of Turkey's most original thinkers, and the texts in the journal *Hareket*, which constitute the main platform of his thoughts, should always be reconsidered and analysed.

## Giriş

Esas itibarıyla Osmanlı'dan devralınan mirasın tarihsel koşulları içinde şekillenmesine rağmen Cumhuriyet Devrimi'nin, kendi içinde barındırdığı radikalizm dolayısıyla geride kalan eski devlet düzeninden (*ancien régime*) oldukça farklılık arz eden tarafları söz konusudur. Bu farklılık, siyasal alanda değişimin lokomotif unsuru olan devlet düzeninin yeniden yapılandırılmasından, toplumsal hayatın tüm katmanlarına ve oradan kültürel alanın reorganizasyonuna kadar uzanır. Cumhuriyet Devrimi tarihsel arka plan olarak uzunca bir geçmişe sahip olmakla beraber, topyekûn bir modernleşme projesi olması dolayısıyla bu tarihselliği aşan bir özelliğe sahip olmuştur. Devrim çağı olgusu içinde kendine özgü nitelikleriyle farklılık gösteren Türk Devrimi, yine bu özellikleri nedeniyle çok tartışılmıştır. Ancak bu tartışmaların eleştirel yanları, yanları Devrim'in aksiyon süreci içindeki koşullardan kaynaklanan durumlar dolayısıyla yer yer eksik kalmıştır.

Bu eksikliği erken dönemlerden itibaren gidermeye dönük atılan adımlardan biri olan *Hareket* dergisi, yayın hayatına girdiği Şubat 1939'dan itibaren yaklaşık otuz yıl süreyle bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Çağdaş Türk düşünce tarihinde siyasal düzen eleştirisi, kadim devlet geleneğinin etkisi ve muhalefet kültürünün zayıflığı dolayısıyla eksikliği hissedilen hususlardan biri olmuştur. 20. yüzyılda imparatorluk kaybının ardından yaşanan travma sonrasında ulus devletin kuruluş aşamasında bu yönde çekilen zorluklar, erken Cumhuriyet döneminde de bu alanın çok sınırlı kalmasına yol açmıştır. Kuruluşundan bu yana yüz yılı aşan Cumhuriyet Devrimi sonrasında bu alanda önemli çalışmalar yapılmıştır. Belli ölçüde muhasebe/bilanço niteliği de taşıyan bu çalışmaların daha sağlıklı bir zemine oturtulabilmesi için erken dönemlerde bu alanda ortaya konmuş eleştirel görüşlerin de göz önünde bulundurulması daha bütüncül değerlendirmelere ihtiyaç duyulmaktadır.

## Fikir Dergiciliği İçinde Hareket'in Yeri

Nurettin Topçu ve O'nun fikir hayatının bir muhassalasını teşkil eden *Hareket* dergisi, çağdaş dönem Türk düşünce hayatının önemli yansıma alanlarından biridir. 1934 yılında Sorbonne'da felsefe doktorası yapan ilk Türk öğrenci olan Topçu, bu süreçte Maurice Blondel ile tanışmış ve onun hareket felsefesi ile ilgili düşüncelerinden etkilenmiştir. Topçu'nun doktora tezi daha sonra Türkçe *İsyân Ahlâkî* adıyla yayınlandı. Bu kariyerine rağmen Türkiye'de üniversite kadrosunda çalışma imkânı bulamayan Topçu çeşitli liselerde öğretmenlik yaptı. Bir süre sonra bu görevinden de çekilerek, 1939 yılından itibaren aynı zamanda kendisinin eyleme dönük fikir platformunu oluşturan "Fikir ve Sanatta Hareket" dergisini yayınlamaya başladı. Topçu'nun fikriyatı ve mücadelesiyle özdeşleşmiş olan *Hareket* dergisi, O'nun yeni döneme ilişkin temel felsefesinin, Türkiye'ye nasıl, hangi önceliklerle, ne türden tashih, tadil ve sıçramalarla, hangi mücadele biçimleriyle, nasıl bir dil ve üslupla, milliyetçi-

muhafazakâr-mütedeyyin kesimle hangi benzerlik ve farklılıklarla intikal ettiğinin anlaşılması açısından çok önemlidir (Kara, 2015: VI).

Basın hürriyetinin oldukça kısıtlı olduğu bir dönemde *Hareket* dergisi ilk sayılarından itibaren din, milliyetçilik, toplumsal düzen ve inkılap gibi kavramlara resmi görüşün dışında yeni anlamlar yüklemesi bakımından önem taşır. Bu açıdan ılımlı seviyede de olsa yönetime muhalefet eden tek dergi olmasıyla dikkati çeker. Dönemin başlıca diğer dergileri olan spiritüalist içerikli *Ağaç*, hümanist düşüncedeki *Kültür Haftası* ve *İnsan*, aşırı devletçi Marksist *Kadro*, antikomünist *Fikir Hareketleri* ve hümanist-pozitivist *Yücel* dergileri resmi görüşün dışına çıkamamış dergilerdir (Okay, 1997: 123).

Nurettin Topçu, *Hareket* dergisinin yeni yayın dönemine girdiği 1 Ocak 1966 tarihindeki sayısında “Hareketin Sakladığı Sır” adıyla ‘manifesto’ niteliğinde üç sayfalık bir yazı yayınlamıştır. Bu yazıda *Hareket*’in ve mücadelenin felsefi temelleri, tekâmülcülük, Anadolu toplumculuğu, İslam ruhçuluğu ve ferdiyetçiliği esas alan bir idealizmin prensipleri üzerinde durulmuştur.

Topçu, Ocak 1969 yılında yayınladığı “Hareket’in Otuz Yılı” adlı başyazısında ise; *Hareket*’le başlatılan mücadelenin üç ana safhaya ayrıldığını açıklamıştır. İlk olarak ahlâk ve insan kavramıyla yola çıktıklarını ifade ettikten sonra *Hareket*’in yapmak istediği işin, “gecelerle örtülü gönüllere yakışan gündüz müjdesini getirmek” olduğunu söylerken, kökenleri Osmanlı’nın son dönemlerinde ortaya çıkan ve Cumhuriyetle zirve yapan yoğun pozitivist sürecin olumsuz etkilerine işaret etmiştir. İkinci aşamada, insan ruhunun pak zemininde yükseltilmesini amaçlayan milliyetçilik davasının niteliklerine geçilerek bu milliyetçiliğin yeni dönemde anlaşıldığı gibi otuz yıllık bir dönem olmayıp bin yıllık bir tarihi kapsadığını belirtmiştir. Aynı zamanda maziye toptan gömmek isteyen anarşist ruhlarla mücadeleye ayrılmış olan bu aşamadan sonra üçüncüsünde ise, Topçu’nun kendisine göre yeniden tanımladığı Anadolu sosyalizmi davasının nitelikleri ön plana çıkarılmıştır (Kara, 2015: XV-XVII).

**Nurettin Topçu’nun Yeni Dönem İçin Eleştirel Görüşlerindeki Temel İzlekler:**

### 1. Farklı Bir Türk Rönesansı ve Aydınlanma Vurgusu

Topçu’nun *Hareket* dergisindeki ilk makalesi “Rönesans Hareketleri” başlığını taşımakta olup bu konu, içeriği ve esprisiyle derginin temel misyonunu yansıtan yazılardan biri olmuştur. İçerik açısından bakıldığında makalenin adındaki vurgudan hareketle, Türk toplumunun geçmişiyile kurulması gereken sağlıklı ilişkiye dair sorunlar ve bunun çözüm yolları konu edilmektedir. Espri boyutu ise Topçu’nun, derginin daha sonraki bir sayısının başyazısında (Ocak 1969) vurgulandığı gibi (gecelerle örtülü gönüllere yakışan gündüz müjdesini getirmek) metafizikten uzak pozitivism ortamında, yeni dönemin hümanist kültür politikalarından farklı olarak bir “Türk aydınlanması” perspektifi ortaya

konulmuştur. Buna göre Topçu bu konuda; “Bizi yaşatacak olan kuvvetleri kâh Turan’da, kâh Paris’te aramaktan birkaç nesil yorgun düştü. Artık kendi içimizde aramanın sırası gelmiştir” (Topçu, 1939: 4) diyerek asli/otantik kaynaklardan beslenen, buradan hareketle bir “Türk rönesansını” başlatmanın gereğine işaret etmiştir. Topçu ayrıca, “Türk milliyetçiliği içinde bir rönesans yapmanın zamanı gelmiştir” diyerek yeni dönemin temel özelliğini öne çıkarmıştır. Daha sonra bu konuyu şu şekilde açıklamıştır:

*“Şimdiye kadar yaptığımız garp taklitçiliği yolunda daha asırlar geçse de kendimize has bir medeniyet yaratamayacağımızı nihayet anladık...Biz Tanzimat’tan bugüne kadar Türk cemiyetinin yaptığı pek çok tezatlı tecrübelerden ders alarak, bu tecrübelerin her sahadaki neticelerini karşılaştırdıktan ve şarkla garba aynı dikkatli gözlerle baktıktan sonra kendimize dönmek ve böylelikle bulunan samimi bir milliyet mefkûresi içinde gençliği, demokrasinin yaşatıcı kuvvetlerimizi ilâya uğratan ilim, sanat ve ahlâk hareketleri yolunda fertlerin ve zümrelerin üstünde yaşayan hakikatlere muhteris kılacak bir derûni mücadeleye hazırlamak mecburiyetindeyiz (Topçu, 1939: 5).”*

Topçu’nun ön plana çıkardığı bu konu, Tanzimat’la başlayan Batılılaşma sürecindeki sentezci yaklaşım ve sonrasında Cumhuriyet’le benimsenen monolitik medeniyet anlayışından temel bir farklılığı ve otantik kültürel mirasa dayalı medeniyet düşüncesini yansıtmaya bakımdan önem taşır. Buna göre daha öncesinde Batılılaşma konusunda Ahmet Mithat Efendi ve Ziya Gökalp gibi aydınlar tarafından seslendirilen terkip/sentezci yaklaşımlar karşısında bu yaklaşımın terk edilmesi gerektiğini ileri süren Sait Halim Paşa’nın vurgusunda olduğu gibi, otantik medeniyet mirasının güncellenerek özgün bir şekilde yeniden ihyasına dayanan medeniyet anlayışı Topçu tarafından dile getirilmektedir. Bunda da, Sait Halim Paşa örneğinde olduğu gibi Batı’nın büsbütün göz ardı edilmeksizin kendi içimizden geliştirilecek yeni bir epistemolojik yaklaşımla potansiyel mirasın ve bunun imkânlarının ortaya konulmasına işaret edilmiştir.

Topçu’nun *Hareket’in* ikinci sayısında yer alan “Asrımızın Hareket Adamları” başlıklı yazısında ise; 20. yüzyılda insanlığın yüz yüze kaldığı kaderci ortamda tarihin metafizik yönünün giderek yitirilmesi sonucunda özellikle gençliğin tamamen şeniyete (gerçeklik) odaklanarak hakikati kavrama imkânından yoksun bırakıldığını ifade etmiştir. Topçu’nun soyut örnekler üzerinden verdiği sahtekâr hareket adamlarının, var olan bu kötümser ortamda onları istikbal mefkûresinden uzak, anı yaşamalarına dönük söylemlerle hayatlarını heba etmelerine yol açtıkları ileri sürülmüştür (Topçu, 1939: 34-38).

## **2. Pozitivist/Seküler Ahlak Karşı İslami Ahlak Anlayışı**

Topçu, “Vatandaş Ahlakı” adını taşıyan bir başka makalesinde yeni dönemdeki seküler ahlâkla bir hesaplaşma içerisine girmiştir. Ahlâk konusu Topçu’nun en temel meselesidir. Ona göre toplumun yeniden ayağa kalkması ve tarihte hak ettiği konuma ulaşması yönünde verilecek mücadele buradan

başlayacaktır. “Türk vatandaşı hangi ahlâka inanmalıdır?” sorusuna, “Bu ahlâk her şeyden önce hareket dinine dayanıyor” cevabını vermiştir. Maddeyi ruha karşı koyan zorba hareket adamları olan İskender, Sezar, Napolyon ve Lenin gibi liderlerin, insanlığın asırlarca çalışıp kurduğu medeniyeti bir hamlede yıktıklarını; buna karşılık insanlığın Konfüçyüs’ün, Buda’nın, İsa’nın, Sokrat’ın, Muhammed’in ve Gandi’nin eseri olduğunu belirterek yeni dönemde insanlık için metafizik ve mana boyutunun önemini vurgulamıştır. Topçu, Avrupa’da rönesansın, müstemleke ve istismar kuvvetleriyle, istihlak aşkıyla başladığını, böyle bir istihsal hayatıyla ilerleyerek ahlâki bir medeniyeti kurmanın imkânsız olacağını belirterek, Fernand Braudel’in *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm* adlı eserini çağrıştıran bir değerlendirme yapmıştır (Topçu, 1939: 48-50).

Topçu’nun temel meselesini oluşturan ahlak konusu derginin ilerleyen sayılarında da yer almıştır. Topçu bu konuda modern dönemde pozitivist-seküler ahlak karşısında geleneksel İslam ahlakını yeni bir bakış açısıyla ele alarak ısrarla savunmuştur.

Topçu, *Hareket* dergisinde Nizam Ahmed müstear adıyla yazdığı bir makalede namus kavramı ekseninde yine ahlâk konusunu işlemiştir. “İtiyatların ahlâki olamaz. Bizde büyük ızdırıp yaratanlara minnettar kalmalıyız. Çünkü onlar bizde ruhla beden mütadelesini yarattılar. İşte bu iradeli çarpışma, ferdiyetimizi göklere çıkaran, ta Allah’ın yanına kadar götüren ahlâkın hareketidir. Ömürlerinde bir defa bile ruhla beden çarpışmasını yaşamayan adamlar namustan bahsediyorlar. Doğuşlarında dünyada hazırlanmış buldukları ahlâk kaideleriyle yaşayan zavallılar ahlâktan bahsediyorlar. Ahlâk ruhun kuvvet kazanmasıdır ve bu kuvvet ancak bedenle çarpışarak kazanılır” (Ahmed, 1939: 83) sözleriyle yeni dönemde öne çıkan pozitivist-seküler ahlâk anlayışını eleştirmiştir.<sup>2</sup>

<sup>2</sup> Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Batı’ya yönelişle birlikte Baha Tevfik, Abdullah Cevdet ve Celal Nuri gibi aydınların öncülüğünde yeni bir ahlâk anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu arayışın iki temel özelliği vardır: Birincisi dini değerleri esas alan geleneksel ahlâkın eleştirisi, ikincisi ise, tercümeler yoluyla dinden bağımsız pozitivist ve hümanist bir ahlâk oluşturma çabasıdır. Akıl, ilim, milli vicdan, medeniyet gibi unsurların ahlâkın esası kabul edildiği bu yaklaşımın Cumhuriyet’e geçiş sürecindeki en önemli temsilcisi Cemil Sena (Ongun)’dır. Cemil Sena yeni ahlâkın kaynağını birtakım ahlâk teorilerinde ve itikatlarında değil hayat savaşında kazanılan toplumsal itiyat ve düşüncelerin doğurduğu cemiyet hayatının ferde emrettiği şuurlu ve şuursuz tesirlerde aramıştır. Ona göre yeni ahlâkın kaynağı ulusun vicdanı (bulunç) dir. Bu da nesilden nesile değişir. Bu ahlâk, tabiat gibi yaşamayı emreden makine ahlâkıdır. Şu halde dogmatik ahlâk gelenekleri yıkılmalı, bunun yerine laik yeni bir ahlâk niteliğindeki makine ahlâkı yerleşmelidir. Ahmet Çapku, *Çağdaş Türk Düşüncesi Üzerine*, İstanbul 2020, s. 260-264. Buna karşılık yukarıda verilen görüşleriyle beraber Topçu’nun; sırtını Selçuklu-Osmanlı mirasına, İslam tasavvufuna dayayarak his, tecrübe, akıl, aşk ve ilham (vahiy) ile bütüncül bir insanlık tecrübesine uzanmak istediği ahlâk anlayışı, bu tür bir ahlâk anlayışının anti tezi konumundadır.



### 3. Şahsiyeti Esas Alan Bir Toplumsal Yapı ve Siyaset

Topçu aynı sayıda yer alan bir başka makalede ise içtimai sınıflar meselesini ele almıştır. Bu amaçla “Bizde hangi içtimai sınıflar yaşamıştır? İçtimai sınıf bir zaruret midir? Nasıl bir sınıf lazım?” sorularını soran Topçu; Anadolu'nun İskender'den beri maruz kaldığı talan sonucu hakim olan ve diğerlerini ırgat yapan zümrelerin ortaya çıktığını, ancak İslam'ın Anadolu'ya girmesiyle birlikte yeni bir ruh ananesinin kökleştiğini, bunun da var olan zümrevi farklılıkları zamanla ortadan kaldırdığını, bu bakımdan Anadolu'daki toplumsal yapıyı Batı örnekleriyle karşılaştırmanın yerinde olmayacağını belirterek bu konuda Kemal Tahir'e benzer bir bakış açısı getirmiştir. Topçu ayrıca Türkmenin getirdiği İslam diniyle toplumsal yapının değiştiğini, Eti ve Elen halkının seciyesiyle kendiliğinden asla bir Alpaslan seciyesinin ortaya çıkamayacağını ileri sürerek, dolaylı yönden Türk tarihini Anadolu medeniyetlerinden başlatan resmi tarih tezini de eleştirmiştir (Topçu, 1939: 63-64).

Topçu, “Siyaset ve Mes'uliyet” adını taşıyan bir makalesinde ise, bu iki kavramı derinlemesine inceleyerek bu konuda siyaset aleyhine, mes'uliyet lehine bir sonuca ulaşmıştır. “Gayri yaşatmak için yaşayan, kurtarıcı ülkü edinen insana mes'uliyet adamı, kendinin ve gayrin iradi kuvvetlerini hep kendi varlığında tüketen insana siyaset adamı diyoruz” şeklindeki bir tanımla siyasetin klasik tanımlarından farklı tarif yapan Topçu, mes'uliyet adamını “kalp adamı” olarak görerek onu yüceltmıştır. Mes'uliyet kavramını aynı zamanda toplumun mukadderatına sahip çıkması şeklinde yorumlayan Topçu, bunu yapmayan milletlerin yok olmaya mahkûm olacağını ileri sürmüştür. “Toprağın ve tarihin size yüklediği maddede ve ruhta an'ane haline gelmiş binbir mes'uliyet omuzlarınızda ağırlaşıyor. Bu mes'uliyeti kendinizden başkalarının omuzuna yüklerseniz vatani, tarihi kaybedeceksiniz” şeklindeki sözleriyle milleti uyaran Topçu, hakiki vatanı, “bir vatanın tarihiyle beraber bütün mes'uliyetini üzerine almak iradesini yaşatan insan” olarak tarif etmiştir (Topçu, 1939: 70-71). Topçu bu meyanda, bedbaht bir tarih içinde şuarsuz bırakılan, mes'uliyetinin şuruu çalınmış olduğu halde hareketlerinin hakikatıyla mes'uliyet sahibi olduklarını gösterenleri metaforik örnekler üzerinden topluma tanıtmaya çalışarak bu alandaki ruh kaybının altını çizmiştir.

### 4. Milliyetçiliğin Farklı Bir Yorumu

Milliyetçiliğin Topçu'da dolayısıyla *Hareket* içinde önemli bir yer tuttuğunu söylemiştik. Bu meyanda “Bizde Milliyetçilik Hareketleri” adını taşıyan bir makalede Topçu; modern Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışı, Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi versiyonlarının iç tutarsızlıklarını açıkladıktan sonra milliyetçilikte soy, toprak ve iktisat birliklerinin ehemmiyeti olmadığını; milliyetin daha ziyade dil, din ve dilek birliği temelinde geliştiğini ifade etmiştir. Topçu

ayrıca nüfus hareketlerinin milletler üzerindeki tahrip edici etkilerinin altını çizdikten sonra Anadolu'nun kadim geçmişi ile mevcut durumunu bu açıdan değerlendirmiştir. İslam'ın bu manada Anadolu Türklüğü üzerindeki pekiştirici etkisini vurgulayarak yeni dönemde ortaya çıkan seküler milliyetçiliğin bu alanda bir çözüm olamayacağını işaret etmiştir (Topçu, 1939: 76-79).

Topçu, Hareket'in on üçüncü sayısında yer alan "Millet ve Milliyet" adlı makalesinde ise milliyetçiliğin modern görünümüne aykırı bir yaklaşım sergilemiştir. Tarihsel gelişim süreci içinde millet oluşumunda yer alan zorunlu göç, yer değiştirme ve entegrasyon gibi kaçınılmaz durumları göz ardı eden Topçu, Türk Milleti için dar bir Anadoluculuk ekseninde millet tanımını benimsemiştir. Bu konuda İmparatorluk gibi tarihsel bir kategoriye görmemezlikten gelme eğilimi gösteren Topçu, bu tür siyasi yapıların doğal sonucu olarak ortaya çıkan melez yapıların ulus devletler için büyük bir tehdit unsuru oluşturduğunu ileri sürmüştür. Bu konuya Türk toplumu açısından bakıldığında İmparatorlukta Müslümanlık kisvesine bürünen Sırp, Arnavut, Arap ve Çerkes çocuklarının saray ve hükümet kapılarında en mühim mevkileri aldıklarını, bunlara asillik payesi verildiğini öne süren Topçu, bu yabancıların kolaylıkla anavatan halkının elinden devlet idaresini aldıklarını belirtmiştir. Anadolu halkının bu imparatorluk içinde yabancılara üstün bir kuvvet ve iktidar sahibi olabilmesi için şuurlu bir milliyet kültürüne ihtiyaçları olduğunu, vaktiyle bu konuda İslam dini ve tarikatler önemli hizmet verirken bu zamanda bunun yalnızca mekteplere bırakılması dolayısıyla mekteplerin Avrupa'da olduğu gibi yalnız teknik bilgi vermekle kalmayıp Anadolu çocuğuna kendi milli tarihinin ruhunu sindirerek bir ahlâk anlayışı ve kendi içinde birlik ülküsünü aşlaması gerektiğini ifade etmiştir (Topçu, 1943: 156-157).

Diğer taraftan Topçu'nun Misak-ı Millide millet konsepti içinde yer alan Türklerin dışındaki Osmanlı bakıyyesi Müslüman unsurları birer "yabancı" sayması, milliyetçiliğin çağdaş yorumu açısından oldukça sorunlu yaklaşımı gösterir. Zira bu hususta Türk milliyetçiliğinin önde gelen isimlerden olan Hamdullah Suphi ve Yahya Kemal gibi aydınlar tam tersi bir yaklaşımdan hareket ederek kapsamlı ve tutarlı bir millet tarifi yapmışlardır. Hamdullah Suphi, "Türk Kimdir?" adlı makalesinde (Tanrıöver, 1987: 151-512); Yahya Kemal de *Kendi Gök Kubbe* adlı eserinde ve bütün külliyatı içinde tarihsel gerçeklikle örtüşen, modern bir milliyetçiliği işlemişlerdir. Ziya Gökalp ve Erol Güngör'ü de bu konumda görmek mümkündür. Öte yandan dar bir Anadoluculuk anlayışından hareket edildiği takdirde Topçu'nun çok değer verdiği ve millet mistikleri olarak gördüğü Mehmet Akif ve Şemsettin Sami gibi isimlerin nereye konulacağı belirsizdir. Diğer taraftan Milli Mücadele sonrasında kurulan Türk devletinin demografik yapısının önemli ölçüde göçler sonucu şekillendiği hususunun da göz ardı edilmemesi gerekir. Bu açıdan Topçu'nun milliyetçiliği, bir taraftan Atsız milliyetçiliğini çağrıştıran, tarihsel gerçeklikle bağdaşmayan bir homojenlik vurgusu içeren romantik nitelikler taşımaktadır.

Topçu'nun *Hareket* dergisi yoluyla öne çıkardığı hususlardan biri de milliyetçilik konusunda dinin yeniden "keşfi" ve devreye sokulmasıdır. Topçu özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türk milliyetçiliğinde ortaya çıkan yeni boyutlar konusunda bu hususun önemini ve vazgeçilmezliğini sıklıkla vurgulamıştır. Bu konuda Türklüğün eski dönemlerine uzanarak şu değerlendirmeyi yapmıştır:

*"İslamlaşmadan önceki Türklük, hiçbir manevi kuvvet tanıımıyordu. O sadece maddi kuvvete tapıyordu. Yunus Emre'ler, Mevlana'lar Hacı Bayram Veli'ler, Eşrefoğullar bu millete manevi kuvvetlerin ve kıymetlerin ne olduğunu tanıttılar. Onlar olmasaydı biz barbar bir kavim olarak kalırdık. Din, bugün de medenileştirici, insanlaştırıcı bir rol oynayabilir... Bugün sahip olduğumuz milli kıymetler, vatan, tarih, din, dil, kültür bizi dünya haritasında müstakil bir millet olarak yaşatıyor. Fakat henüz bütün Türk milletinin bu milli kıymetlerin gerçek şuuruna erdiği iddia olunamaz. Milliyetçilik, bu kıymetlerin gerçek şuurunu bütün millet fertlerine aşılamaı gaye edinmelidir" (Topçu, 1953: 2-15).*

Topçu'nun milliyetçilik konusunda öne çıkardığı bu yaklaşım, dönemin etno-seküler karakterli milliyetçilik anlayışları karşısında kısa bir tereddüt sürecinden sonra kabul görmüş olup bu konuda halen baskın niteliktedir. Ancak düşünce hayatı boyunca siyasetten ayrıksı bir konumda bulunan Topçu, milliyetçiliğin politika yanlarından da uzak kalmıştır.

Topçu, *Hareket*'in üçüncü sayısında Nizam Ahmed müstear adıyla, "Şehirler" başlıklı makalesinde sosyolojik bir bakış açısıyla şehir ve köy toplumunun analizini yaptıktan sonra, o zamana kadar köy toplumunda kanaat önderi ya imam ya da muallim iken yeni dönemin temel zihniyeti sebebiyle bu iki rol arasında samimi bir birlikteliğin kurulamasından yakınmıştır (Ahmed, 1939: 93). Öte yandan Topçu, bu dönemde taşra eğitimi için uygulamaya konulan eğitmen deneyimiyle ilgili olarak olumlu beklentilerini ortaya koyarken daha sonra bu uygulamanın gelişmiş versiyonu olan köy enstitülerine ise oldukça mesafeli yaklaşmıştır.

Topçu, derginin dördüncü sayısında, aynı müstear ismiyle "Çalgıcılar" adlı makalesini yayınlamış ve bu makalede dönemin iktidar mekanizması içinde (hemen her dönemde olduğu gibi) yer alan bir dalkavuk zümrenin eleştirisini yapmıştır (Ahmed, 1939: 110-111).

Aynı sayıda yer alan "Benliğimiz" adlı makalesinde Topçu, Anadolu merkezli bir milli kimlik tanımıyla yeni dönemde benimsenen resmi tarih anlayışına olan eleştirilerini sürdürmüştür:

*"Şu halde Anadolu'nun bizim olan tarihinde ona yeniden ruh ve hayat veren İslam dininin ve bunu Anadolu'ya getiren Türkmenin rolü büyüktür. Onun içindir ki biz milli tarihimize Anadolu'da ilk medeniyetlerin yaşadığı devirlerden yani binlerce sene evvelden başlayacak yerde, Anadolu'ya Türk unsuru tarafından İslam ruhunun saçıldığı devirlerden yani bin yıl evvelinden başlıyoruz. Bu el ve bu ruhu biz*

Anadolu'da benimsedik. Türkmeni de İslam dinini de Anadolu'da tanıttık. Bunlar Anadolu'da bizim oldular. Şu halde bizim için lalettayin Türkmen, lalettayin İslamlık yoktur... İslam olmadan evvelki Anadolu bize benzemiyor. İslam onun ruhunu değiştirmiştir. Bu ruh başkalığı sebebiyle biz Anadolu'nun İslam'dan evvelki tarihini yakından benimseyemiyoruz” (Topçu, 1939: 114). Görüldüğü gibi bu görüşler dönemin resmi tarih anlayışıyla uyuşmayan İslam merkezli bir milli kimlik arayışının birer yansımasıdır.

### 5. Yeni Dönemde Dinin Konumu ve Farklı Bir İdealizm

Aynı makalenin ilerleyen bölümünde Topçu, “Anadolu’yu Buda’nın ve Schopenhauer’inkine hiç benzemeyen kendi metafiziği içinde tanımalı, Türkmen’de asla rastlamadığımız bu insan metafiziğini doğuran İslam dinidir” (Topçu, 1939: 118) diyerek yeni dönemin temel zihniyetiyle çelişen görüşlerini ortaya koymuştur. Bu metafiziğin Anadolu köylüsünde daha fazla tezahür ettiğini ifade eden Topçu, oldukça kalın çizgilerle bir köy-şehir ayrımı yapmak suretiyle yine o dönemin köy romantizminden de farklı bir değerlendirme yapmıştır.

Topçu, *Hareket*’te yayınlanan “Mabet ve Tabiat” adlı makalesinde felsefe tarihinde panteizm ve natüralizmden sonra gelinen pozitivist düşünce karşısında, akli yine tasavvufun süzgecinden geçirerek ruhsal olgunlaşma için dinin vazgeçilmezliğinin altını çizmiştir. İnsan iradesinin sonsuzluğa yaklaşma eğilimi içinde iman ile yalnızlıktan kurtulabildiğini belirten Topçu, insan ruhunun kendisini bütünüyle ancak din içinde tanıyabileceğini ileri sürerek dönemin baskın felsefi ortamına oldukça ters düşen bir yaklaşım ortaya koymuştur (Topçu, 1939: 138-140).

Topçu *Hareket*’in altıncı sayısında “Neslimizin Tarihi” adlı makalesinde gençlik sorununa eğilmiş ve bu konuda yeni neslin “hakiki” bir mefkûreden yoksun bulunmasının doğuracağı handikaplar üzerinde durmuştur. Tevfik Fikret’in, “Ey kimsesiz avare çocuklar. Hele sizler, hele sizler!” şeklindeki epigrafiyla başlayan makalede gençlik için idealsizlik tehlikesinin varlığına dikkat çekilmiştir. Bu konuda “Yeni neslin velisi olacak zihniyet, ruh veya mefkûre, böyle bir ruhu gençliğe aşılacak ahlâk kahramanları ortaya atıldılar mı?” sorusunu soran Topçu, bu makalede memleket gençliğinin hangi ellerin hatası yüzünden yarım asırdan fazla zamandır nasıl çorak ve akıbetsiz ve ne gibi gafletlere büründürüldüğünü açıklamaya çalışmıştır. İstibdat devrinden bu yana yaşanan toplumsal hareketler karşısında nesillerin bazen samimi tavırlar içinde bulduklarını, ancak bağlandıkları fikir ve kanaatin, hep siyasi iktidarın bir elden başka bir ele geçmesiyle vatanın kurtulacağı şeklinde olduğunu belirten Topçu, halbuki bunların hiç biri; örflerin, san’atların, iktisat ve hukukun bu vatanın hayatı için de ve bir ahlaki iman içerisinde değişmesiyle ancak hakiki inkılabın yapılabileceğini anlayamadıklarını ifade etmiştir. Topçu bu neslin hepsi inkılabı, inkılabın almış olduğu arızı ve itibari şekillerin değişmesinde aradıklarını, hepsi eski unsurlarla yaptıkları muvakkat yeni putları alkışlamakla kendilerini oyaladıklarını belirtmiştir. Topçu bu nesil için; “Bir asırdan beri yapıldığı söylenen

inkılaplar Anadolu'nun ahlâkına, iktisadına, san'atlarına ait ve bunları birleştirip bu toplumun yaşatıcı kuvvetlerini hülâsa eden ne kadar eser ortaya kayabilmiştir?" sorusunu sormuştur. Topçu ayrıca; bu memleket gençliğinin gözünde büyük adam tasavvuru azametli, sert bakışlı, endişe ıztırdıktan kurtulmuş görünen, yaldızlı parlak lakırdılar söyleyen, vakur yürüyüşlü hem de iyi giyinmiş ve servet sahibi hortlakların şeklinden, kisvesinden ne zaman kurtulacağı; ne zaman büyükleri, bizim gibi alelade yaşayanların arasından, kıyafet ve sözleriyle değil, fikir ve kanaatleriyle, hareketlerindeki fedakârlıklarıyla ve kahramanlıklarıyla tanıyacıkları sorusunu sormuştur. Bu soruya cevap olarak da gençlik karşısında hakiki mürşidin, onunla muztarip yaşayan, onunla beraber gözyaşları dökken kimselerin olduğunu; son devir mürşitlerinin ise birer yalancı peygamber rolünü oynadıklarını ifade etmiştir (Topçu, 1939: 161-163).

### 6. İdealizmin Önderi: Öğretmen/Hakiki Mürşit

Topçu aynı makalede isim vermeden dönem gençliğinin büyük mürşitlerinden olan Ziya Gökalp'i eleştirerek O'nun değişen konjonktürle nasıl bir etkileşim içine girdiğini ve devlet siyasetinin esiri durumuna geldiğini belirtmiştir. Gençliğin imansız ve ruhsuz bir materyalizmle sürekli aldatıldığını ifade eden Topçu, bu makalesiyle daha sonra Mehmet Akif'le ilgili yazısı üzerinden Tarık Buğra'nın, *Firavun İmanı* adlı romanında olduğu gibi *Gençliğim Eyvah* romanına da ilham vermiştir. "Neslimize bakınca bu manzarayı görüyoruz" diyen Topçu, "bugün gençliğimiz hiçbir imana sahip değilse ve kurnazlıkla samimi iman ve mefkûrelerden uzakta, onlarla eğlenen bir tavır takınmışsa bunun sebebi her devirde mürşitleri tarafından aldatılmış olmasıdır" diyerek bu konuda gençlikteki için tarih şuurunun yetersizliğinin altını çizmiştir. Topçu'nun bu makalesi, "neslin tarihi" adı altında yapılan bir tarih muhasebesidir. İçerdiği argümanlar ve ortaya koyduğu tezler itibarıyla topyekün bir zihniyet sorgulamasıdır. Bu sorgulama Türk modernleşmesiyle ortaya çıkan, Meşrutiyet ve Cumhuriyet'le birlikte öne çıkan başat düşünce ve politikalar karşısında alternatif görüşler içermesi açısından önem taşır.

*Hareket'in* altıncı sayısında Topçu, "Muallim" adlı makalesini yazarak ideal öğretmenini tarifini yapmıştır. "Buna göre muallim, gençlere bilmediklerini öğreten bir nâkil değildir. Bu iş kitabın işidir. Her sahada yalnız bilinmeyi bilmekle eski devrin skolastik tahsili elde edilir. Bunun için kültürlü adam, kafaları işletmesini bilen adam lazımdır. Muallim sadece memur değildir; belki genç ruhları kendilerine mahsus manada bir örs üzerinde döverek işleyen bir demircidir. Muallimin ilk tahsil çağında başlayarak bilhassa edebiyat, felsefe, tarih gibi kültür derslerinin, dünya hayatında rol yapmaya namzet olan genci kâinat karşısında kendine mahsus görüşlere sahip bizzat kendisi için hayat kaideleri yaratabilen bir bütün insan olarak yetiştirmesi lazımdır" (Topçu, 1939: 213). Görüldüğü gibi Topçu'nun tarif ettiği muallim, evrensel bir bakış açısına sahip, kendi toplumunu iyi tanıyan, milli duruşu ve metafizik idealleri olan bir muallimdir.

Derginin yedinci sayısında yer alan “İki Mezar” başlığını taşıyan makalede ise Topçu, Tevfik Fikret ve Mehmet Akif değerlendirmesi ekseninde bir inkılap muhasebesi yapmıştır. “Yarım asırdan fazla zamandır evlerimiz değişti, elbisemiz değişti, lisanımız, selamımız bile bambaşka şekiller aldı. Dışımızdaki aleme bakıyoruz, hemen her şey değişmiş; fakat ben değişmedim. İşte görebilen insanın içine çevirdiği dikkatine cevap olarak benliğinin derinliklerinden samimi bir ses haykırıyor: Ben ne elbiseyim, ne eşyayım, ne de dışından değiştirilebilen bir varlık. Hakiki inkılap bu isme değer hareket insan ruhlarını değiştiren, insanda yeni bir irade yaratan harekettir” diyerek inkılabın yeni değerler yaratma konusundaki yetersizliğini ve biçimsel yanlarını eleştirmiştir.

### 7. Topçu'nun Hakikat Anlayışı ve Pozitivizm Eleştirisi

*Hareket*'in 1942'de çıkan sekizinci sayısında Topçu, bir filozof olarak kendi dünya görüşünün temel meselesini oluşturan “Hakikat” konusunu ele almıştır. Modern dönemlerde farklı perspektifler içinde aranmaya başlanan Hakikat, Topçu'da salt rasyonalite konusu olmayıp metafizik boyutları olan bir durumdur. Buna göre “din hakikattir; zira kalbin en büyük eseridir” diyerek hakikat için kalbi düşüncenin önemine işaret etmiştir. *Hareket*'in on birinci sayısında ise Topçu, dönemin güçlü felsefi akımları olan pozitivizm, pragmatizm ve sosyolojizmi materyalist karakterlerinden dolayı hakikat düşmanı üç felsefe olarak nitelendirmiştir.

Bununla beraber Topçu'nun pozitivizm eleştirisi büyük ölçüde Türkiye'ye döndükten sonra Nakşi Şeyhi Abdülaziz Bekkine Efendi'ye intisap ettikten sonra ortaya çıkmıştır. Bu suretle felsefi şüphelerinden sıyrılan Topçu, Kartezyen “ruh” anlayışıyla Müslümanlığın “ruh” anlayışının karşı karşıya gelmesinden kaynaklanan sorunu aşmaya çalışmıştır. Ancak Topçu'nun yapamadığı ve üstesinden gelemediği şey, spiritüalizmle kendi toplumun dünya görüşünü ve bilgisini uzlaştırmaktır. Yollar bu noktada düğümleniyordu. Ve Topçu bu düğümün çözülemeyeceğini görmüştü. Topçu, bu bunalım noktasında çözümünü kendi toplumun geleneksel kurumlarından birine, tekkeye sığınmakta buldu. Bu onun için kesin bir tercih oldu (Arslan, 1988: 13-14).

### 8. Hüseyin Avni Ulaş Örneğinde Dönem Siyaseti Eleştirisi

Topçu'nun erken Cumhuriyet dönemiyle ilgili eleştirilerinin temel bağlamını oluşturan isimlerden biri de Hüseyin Avni Ulaş'tır. I. dönem TBMM'sinde II. Grubun öncülerinden olan Hüseyin Avni Ulaş'ın bu konudaki önemi şuradan gelmektedir: Milli Mücadeledeki temel muhalefet olayını, Türkiye'nin genel gelişim trendi içinde değerlendirmek. Kayalı'ya göre 1939 yılından itibaren belki de o muhalif kanatlar içinde rejime ve döneme yönelik en köklü eleştirileri *Hareket* dergisindeki Nurettin Topçu'nun yazılarında görmek mümkündür (Kayalı, 2021: 270). Kayalı'nın bu vurgusu, bu çalışmanın başlıca iham kaynaklarından birini oluşturmaktadır. I. TBMM'deki muhalefet konusu Ahmet Demirel tarafından 1990'lı yıllarda *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup* adıyla bir

siyaset bilimi incelemesi şeklinde doktora tezi olarak yayınlanmıştır. Bu eser, erken Cumhuriyet dönemine muhalefet edenlerin, etmeye çalışanların göremediği bir konuyu ele alması bakımından önem taşır<sup>3</sup>. Hüseyin Avni Ulaş ile ilgili 1948 yılında *Hareket* dergisinde yayınlanan iki makale; II. Grubun Türkiye'deki genel gelişim trendi içinde çok daha merkezi bir konumda olduğunu yansıtmaları bakımından ayrıca önemlidir.

Nurettin Topçu bu makalelerden birincisinde Hüseyin Avni Ulaş'ı Gandi'ye benzeterak O'nun mücadelesini öne çıkarmıştır. Bu meyanda "Biz milletimizin gûya hayatı kazanılırken ruhunun şehit edildiğini göre göre telef edilmiş bir neslin çocuklarıyız" ifadesini kullanan Topçu, Milli Mücadele sonrasında yaşanan değişimin bu açıdan olumsuzluklarına değinmiştir. Milli Mücadele döneminde oldukça yüksek bir hassasiyetle milli irade, hak ve adalet vurgularıyla öne çıkan Hüseyin Avni Ulaş için Topçu; "bu sürecin diktatörlüğe evrilen yanlarını keşfetmekte gecikmediğini, varlığını ve her fani varlığı her zaman hiçe sayarak ferdiyetine kıymet veren, şahıslarını milletin istikbalini ve mukaddesatı üstüne çıkarmak isteyenlere, zaferlerinin hissesini berbat tahakkümleriyle toplamayı Hak bilenlere lanet etmiş, maskeli vicdanlara içimizde en haklı olarak tükürmüş insandı" nitelemesinde bulunmuştur (Topçu, 1948: 2-4).

Topçu'nun Hüseyin Avni Ulaş'la ilgili ikinci makalesi, O'nun Birinci Meclis'in dağılmasından sonraki dönemdeki mücadelesini, fikir ve düşüncelerini yansıtmaları itibarıyla konumuz açısından daha verimli bir kaynaktır. Buna göre Topçu, vaktiyle Mehmet Akiflerin, Hüseyin Avnilerin, Ziya Hurşitlerin iman ve heyecanı ile çalkalanan Ankara'nın bu grubun tasfiye edilmesinden sonra muhteşem taş kütleleriyle dolu ölü bir şehir, bir servet ve sefahat şehri, ihtiraslar için bir devlet şehri haline geldiğini belirtmiştir. Bu satırlarda da vurgulandığı gibi bu dönemde Ankara, başta yukarıda zikredilenler olmak üzere diğer muhalif isimlerin uzaklaştırılması nedeniyle Cumhuriyet başkenti, alternatif görüşlerin giderek kısırlaştığı, fikri çoraklığa doğru gitmektedir.

1926 yılındaki Cumhurbaşkanına suikast davası vesilesiyle yapılan yargılamalara değinen Topçu, Hüseyin Avni'nin de yargılandığı davada, mahkeme başkanı Kel Ali'nin; asıl mazlumların her birine idamdan daha büyük yara olan kaba bir lisanla konuşmasını sert bir şekilde eleştirmiştir.

---

<sup>3</sup> Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul 1995, s. 15-16. Demirel bu eserinde temel kaynak olarak en başta Meclis Zabıt Cerideleri ve Gizli Celse Zabıtlarını kullanmıştır. Bunun dışında döneme ilişkin resmi bakışı oluşturan ve bu konuda klişe görüşlere öncülük eden üç araştırmadan (Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'nin İç Alemi* ve Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*) da yararlanmış. Ancak Kayalı'nın da belirttiği gibi Ahmet Demirel, bu kaynaklar yerine *Hareket* dergisinde 1948 yılında yayınlanan iki makaleye gönderme yapsaydı, Hüseyin Avni Ulaş ve İkinci Grubun niteliği konusunda daha kapsamlı bir değerlendirme imkânına sahip olabilirdi. Kayalı, a.g.e. s. 273.

“Bu nezzarülmezalim reisinin katile, çapulcuya yakışan ‘sen’li hitapları vicdanları ayeti hatırlatan bu kahramanların vicdanına saldırıları ibret olarak nesle okutmaya değer. İnkılabımızın gerçek tarihi, bu fikir şehitlerinin kefenine sarılmış henüz toprağın altında gömülü duruyor. Onu çıkaracak olan neslin vicdanı elbette tir tir titreyecektir” (Topçu, 1948: 3) diyerek bu dava sürecinin siyasi niteliğine göndermede bulunmuştur. Makalenin ilerleyen kısmında Ankara’nın büyük memurların kâşaneleriyle göklere doğru servetten ve saadetten bir kale gibi yükseldiğini, bir muztaripin devlet kapısına geldiğinde muhteşem masalarının arkasında koltuğuna gömülen muzaffer başlar karşısındaki perişan durumunu etkili bir şekilde anlattığı ortam, bu yönüyle Yakup Kadri’nin Ankara’sını hatırlatmaktadır. Topçu bu durumu Hüseyin Avni’nin büyük dostu Mehmet Akif’in; “Bir muhalif hava yok, dinlediğin aynı sadâ; Zat-ı samimize millet de, hükümet de feda” beytiyle tasvir etmiştir (Topçu, 1948: 4).

Bu ortamda bir riya salgınının başgösterdiğini vurgulayan Topçu; gûya hakperest olan birçokları perdenin önünde alkışladıkları puta, perde arkasında hakaret ettiklerini, muallimlerin sınıfta hürmetle okuttuğu Cumhuriyetin yazdığı tarih kitaplarını odalarında arkadaşlarıyla çekiştirdiklerini belirtmiştir (Topçu, 1948: 4).

Topçu, Hüseyin Avni’nin 1935 yılında fisebilillah cihad zamanının geldiğini, bu amaçla seçimlere girmek için Erzurum’dan adaylığını koymasına üzerine karşılaştığı dramatik tabloyu makalesinde etkili bir şekilde yansıtmıştır. Bu süreçte mürettep telgraflarla Erzurum halkı manipüle edilerek, Hüseyin Avni’nin milletvekili (saylav) seçimindeki adaylığını hayretle karşılayan bir ortam oluşturulmuştur. Bu telgraflarda, “tek bir Erzurumlunun size ilham yaptığına asla kail değiliz. Şayet bilmediğimiz ve tahmin etmediğimiz bir veya birkaç kimse var ise bu simaları tanımak için isimlerinin bilakaydüşart bize bildirilmesi memleket için de faydalı ve sizin için de mertlik olur” ifadelerine yer verilmiştir (Topçu, 1948: 4).

Birinci Meclis’in etkili muhalif isimlerinden biri olan Hüseyin Avni, *Hareket*’in 13 ve 14. sayılarında dosya konusu yapılmış ve bu isim çeşitli yazarlar tarafından değerlendirmeye alınmıştır. Bunlardan biri olan Cahit Okurer’in yazmış olduğu makalede, Hüseyin Avni’nin İstiklâl mahkemesinin verdiği kararlarla ilgili sözlerine yer verilmiştir. Hüseyin Avni bu konuda; “Bugüne kadar namusumdan emindim. Fakat şimdi şüphe ediyorum. Çünkü hepsi benden günahsız ve namuslu olan arkadaşlarımı astınız. Bende ne gibi namussuzluk gördünüz ki bu şerefli ölümden beni esirgediniz” ifadelerini kullanmıştır. Okurer, Hüseyin Avni’nin o zaman öldürülmediğini, fakat bundan sonra hayatının maddi yoksulluklarına pervasız katlanmakla kendini öldürmek isteyen bütün fenalıkları ölüme mahkûm ettiğini belirterek asla eğilmeyen, asla sarsılmayan karakteriyle O’nun bir kahramanlık abidesi şeklinde kendilerine örnek olduğunu ifade etmiştir (Okurer, 1948: 9).



Bunun dışında dergide ayrıca İhsan Balım, Lütfü Bornovalı, Yusuf Keçecioglu, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Mim Kemal Öke, Hüseyin Siret ve Mehmet Kaplan gibi yazarlar Hüseyin Avni'yi çeşitli yönlerden ele aldıkları yazılarıyla O'nun vatanperver kişiliğini öne çıkaran yazılar yazmışlardır. Derginin Ocak 1949'da çıkan 24. sayısı yine vefat yıldönümü dolayısıyla Hüseyin Avni'ye tahsis edilmiştir.

*Hareket* dergisinde Hüseyin Avni'ye ait yazılan makalelerden ve yapılan değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere Kayalı'nın da belirttiği gibi bu konu, Birinci Meclis'te ortaya çıkan muhalefet olgusunun Hüseyin Avni'nin şahsında erken Cumhuriyet dönemini bütünüyle bu açıdan değerlendirmede güçlü bir projeksiyon sunmaktadır (Kayalı, 2021: 269). Diğer taraftan Hüseyin Avni'nin karşı karşıya kaldığı bu tablo ve hayatındaki dramatik süreç, İkinci Gruptan olan diğer arkadaşları olan Mehmet Akif Ersoy ve Hasan Basri Çantay ile birlikte Tarık Buğra'nın, *Firavun İmanı* adlı eserinin konusu olmuştur.

Nurettin Topçu *Hareket*'teki bir diğer makalesinde dışarıdan Gandi, içeriden Namık Kemal, Mehmet Akif ve Hüseyin Avni gibi isimleri ön plana çıkararak bunları mistik önderler olarak tasvir etmiş ve bu şahsiyetleri millet ruhu ve millî mukaddesatın öncü isimleri olarak değerlendirmiştir. Buna göre Namık Kemal milletimizin dili ve feryadı, Mehmet Akif milletimizin ahlâkının velisi, Hüseyin Avni ise bir meclisin sesi değil, bir zümrenin heyecanı değil bir milletin kalbi olmuştur (Topçu, 1948: 6). Topçu bu isimleri yazılarında sıkça referans vermiştir. Bunda da, zamanın ruhu olarak görülebilecek pozitivist/materyalist ağırlıklı oluşmakta olan yeni toplum yapısıyla ilgili genel gidişat karşısında bir anlamda Bergson'cu duruş sergileyerek manevî alanın büsbütün yitirilmemesi yönündeki temel düşüncesinin payı büyüktür.

### **9. Yakın Dönem Tarihinin Farklı Yönleri**

*Hareket* içinde yeni döneme ilişkin eleştiri izleklerinden biri de, Cumhuriyet tarihi konusunda yazılan bir kitapla ilgili yapılmış olan oldukça geniş bir değerlendirmedir. Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Enver Ziya Karal tarafından, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* adıyla 1945 yılında yayınlanan kitap, *Hareket* yazarı Lütfü Bornovalı tarafından dergide beş sayı boyunca sıkı bir şekilde eleştirilmiştir. İki fasikül halinde basılan kitap, Lütfü Bornovalı tarafından analitik bir incelemeye tabi tutulmuştur. Bornovalı bu konuyla ilgili olarak, “okuduğum tarih kitabı ile kendimde mevcut tarih telakkilerini karşılaştırdım, ya yazılan kitap tarihten başka bir şeydi veya benim bu husustaki müktesebatım yanlıştı” ifadelerini kullanmıştır. Bornovalı, Karal'ı öncelikle yöntem konusunda eleştirmiştir. Tarihi her şeyden önce hakikat arzusu içinde olmalı diyerek tarihçinin; farklı kaynakları mukayeseli bir şekilde tenkitten geçirerek işe koyulmalı ve olayları işin içine şahsi, ailevi sebepleri karıştırmadan kendi hayatının ve menfaatinin icap ettirdiği gibi değil, gerçekte ne ise o şekilde olduğu gibi ortaya koyması gerektiğini söylemiştir. Bu konuda “elimizdeki tarih kitabını karıştırırken bütün hüsnü niyetimize rağmen hakiki manada tarih ilmine ait çok

bir şeye tesadüf edemedik” diyerek Karal’ın kitabında, özellikle Birinci Meclisle ilgili gizli celse zabıtlarının hiç kullanılmamasının büyük bir eksiklik olduğunu vurgulamıştır. Buna göre elimize tarih diye verilen bu kitabın; “muvaaffakiyetleri ve hizmetleri muayyen şahısların inhisarına vermeye çalışan acemice yazılmış bir yeni tip kasidesi” şeklinde olduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı bu vaziyet karşısında söz konusu kitabın yalnız müdafaasını üzerine aldığı hususlar hakkında yazılmış bir propaganda broşürü olduğuna dair tereddütsüzce hüküm verebileceğini ifade etmiştir (Bornovalı, 1948: 4-5). Bornovalı söz konusu kitabı baştan sona tetkik ederek gerek yöntem ve gerekse içeriği konusunda son derece sert bir şekilde eleştirmiştir. İstiklâl Savaşı’nın nitelikleri, Cumhuriyet Halk Partisi’nin kuruluşu ve işlevi, saltanatın kaldırılması<sup>4</sup>, Lozan Konferansı, Takrir-i Sükûn Kanunu ve etkileri, Tek Parti dönemi ve demokrasi konuları bunlar arasında yer almıştır. Esasen bu kitapla ilgili dergide yer alan değerlendirmeler *Hareket*’in erken Cumhuriyet dönemine ilişkin temel yaklaşımını yansıtmaları bakımından da ayrıca önem taşımaktadır<sup>5</sup>. Buna göre tarih konusunda tüm ulus devletlerin tarihlerinde görülen belli ölçüdeki romantik yaklaşımlar karşısında Türkiye örneğinde bu alandaki aşırılıkların giderilmesi öncelikli meselelerden biridir. Bu açıdan *Hareket*, var olan tarihsel gerçeklik karşısında yazılan tarihe karşı zımnen bir itirazı teşkil etmektedir.

Topçu, *Hareket*’in 27. sayısında doktora tezi olan İsyân Ahlâkı’nı bir makale olarak özetlemiştir. Burada materyalist dünya görüşü karşısında manevi alanın yeniden tahkimi söz konusudur. Topçu bu konuyu şu şekilde açıklamıştır:

Bizim anlatmak istediğimiz isyan, ne benliğimize ve nefsimize ait arzulara, ne içtimai gayelere, ne de merhametten başka duygulara bağlı isyan değildir.

<sup>4</sup> Bornovalı, yazarın yöntem konusundaki tutarsızlıklarıyla ilgili en çarpıcı örneklerden biri olarak, saltanatın kaldırılması sürecinde Sadrazam Tevfik Paşa’nın 29 Ekim 1922 tarihinde Ankara’ya çektiği telgraf karşısında gericiler gurubu şeklinde nitelediği İkinci Grubun etkili ismi olan Hüseyin Ulaş’ın bu telgrafa tepki olarak milli iradenin üstünlüğünü vurgulayan manifesto niteliğindeki değerlendirmelerin Meclis zabıtlarından hiç gösterilmeyişini vermiştir. Bu tarz bir tarihçilikte olgulaşmış görünen bu durum, Karal’ın kitabından yaklaşık elli yıl sonra yazılmış olan Şerafettin Turan’ın *Türk Devrim Tarihi* adlı eseri için de geçerlidir. Söz konusu telgraf, Turan’ın kitabında orijinal diliyle verilirken Hüseyin Avni’den ise hiç bahsedilememektedir. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, II. Kitap, Ankara 1992, s. 277-278.

<sup>5</sup> Bu hususta kitapla ilgili son değerlendirme şu şekilde yapılmıştır: “Böyle bir kitabı hazırlamaktan maksat, ilim adı altında propaganda nasıl yapılır, memlekete hizmet etmiş millet büyükleri nasıl unutturulur, kalpleri millet ve memleket aşkıyla çarpan kahramanlar nasıl lanete gark edilir, millete ait hizmet ve fedakârlıklar muayyen şahıslara nasıl hasredilir, bir memleketin maddi ve manevi bütün varlıkları bir zümrenin menfaatine nasıl tahsis edilir, ilim ve tarih namına ne türlü abideler meydana getirilir, değersiz vak’a ve hadiselere nasıl ehemmiyet verilir; bunları göstermek için ise, bu hususta tam bir ehliyet gösterilmiştir. Böyle değil de kitabı ciddiye alarak dikkatle tetkik icap ederse, bu takdirde mevcut eksiklik ve yanlışlık ve ehliyetsizlikleri yeni Cumhuriyet tarihi kitabı ile tamamlamak icap edecektir”. Bornovalı, a.g.m. S. 22 (Aralık 1948), s. 12.

Bizim isyanımızın ancak sonsuzlukta gayesini arayıcı olduğunu ve alemşümûl merhamet kaynağından doğduğunu söyledik. Bizim isyanımız anarşi değildir; ebedi ve alemşümûl merhamet nizamına bağlıdır. ... Hakikatte bu hal, bir kurtuluşur: Sonsuz esaretten ve hareketlerimizin darlığından kurtuluş... Vicdanımızın üstündeki samimiyetsizlikten gelen ağırlıktan gerçekten kendi kendimiz olamayışımız hakkında içimizden en açık görenlerin farkına vardıkları bu samimiyetsizlikten kurtuluş... Ta içimizde bizi bölen içteki yabancıdan, nefsimizden kurtuluş (Topçu, 1949: 7,14).

Burada sözü edilen “esaret” ve “kendimiz olamayışımız” her ne kadar bireysel ya da tikel durumları yansıtır olsa da, verilen metaforik örnekler üzerinden toplumun karşı karşıya bulunduğu durumun da bu açıdan değerlendirildiği görülmektedir. Zira Topçu, *Yarıncı Türkiye* adlı eserinde, İstiklal Savaşıyla kazanılan zaferin manevi cepheye henüz verilmediğini belirtmektedir.

Anadolu'nun kurtuluş savaşı ruh cephesinde henüz yapılmadı. Asya'nın ilk çağdan kalan sefaletine vâris çocukları, bu topraklarda kurdukları devletin ruhuna sahip olamadılar. Henüz yerlerde sürünen Türk-İslam ruhunu tutup da kaldıracak olan irade, hayatımızdan davacı oluncaya kadar bu toprağın insanı, eşyadan farksız bir varlıktır (Topçu, 2007: önsöz).

Topçu'nun ahlâkçılık düşüncesinde bireycilik (endüvidüalizm) değil, şahsiyetçilik esastır. Doğrudan mistisizm ve tasavvufu ilgili olan İsyân Ahlâkının temeli de budur.

*Hareket'in* aynı sayısında “İnkılabımız” adlı makalesinde Topçu, inkılap anlayışındaki farklılığını yalın bir şekilde ortaya koymuştur:

İnkılap yapacağız. Bu inkılapla, Türk'ün alnındaki dehayı inkâr ettiren, bir asırlık taklit hastalığı mutlaka mektepten kovulacak, Fransız'ın veya Alman'ın nihayet Amerikalı'nın zihniyet ve seciyesine zaman zaman bizi uşak yapan bilgisiz, bayağılık iflas ettiğini anlayacaktır. Bizim de bir inkılabımız var. Ancak bizdeki yıkıcı değil, yapıcı inkılap olacaktır. Devirmeyeceğiz, kuracağız; öldürmeyeceğiz, hayat sunacağız. Bir kelime ile bizim inkılabımız kin ile fitnenin, cehaletle tecavüzün eseri değil, aşk ile yaratıcılığın, ilim ve sevginin eseri olacaktır (Topçu, 1953: 12)

derken Topçu çok farklı gerekçe ve dayanaklardan hareket etmiş olmakla birlikte, inkılap düzeyinde bir değişimin gereğini vurgulamış oluyordu.

Bir diğer konu sosyalizm meselesidir. Bu konuda Anadolu sosyalizmi tabirini kullanan Topçu bunu Türkiye'deki gündelik siyaset bağlamında düşünmemiş, başka siyasi çevrelerle bağlantılar düşüncesiyle gündeme getirmemiştir. Dönemin aydınlarının birçoğu bu konuda pratik ve pragmatik bir anlayışla hareket ederken Topçu bu konuyu “hasbi ilim” ekseninde ele almıştır (Kayalı, 2021, s. 274). Bu açıdan Topçu'nun sosyalistliği Öğün'ün de belirttiği gibi İslam temelli bir toplumsal dayanışmayı esas alan cemaatçi bir sosyalizmdir. Topçu'nun “Müslüman Anadolu Sosyalizmi” şeklinde adlandırdığı bu düşünce aynı zamanda O'nun ütopyasını oluşturur. Bu tür bir sosyalizm, ruhi varlığı ve

ferdi iradeyi reddeden, milletin hayat kaynaklarını hiçe sayan, eşitlik adına insan hürriyetlerini harcayan, kini kinle yok etmeye çalışan, iptidai anlamda eşitlik güden sakat ruhlarla hitab etmemektedir. Topçu'nun savunduğu sosyalizm anlayışının "ruhçu" sıfatını taşıması toplumsal sorunların üzerinde manevi belirleyicilerin etkisini vurgulamaya dönük bir düşünceden kaynaklanır. Ruhçu sosyalizmin ana ilkeleri ise İslam dininden ortaya çıkarılmaktadır (Öğün 1992:174). Bunun dışında Topçu'nun, politik konjonktürdeki farklı versiyonları mevcut olan sosyalizmle bir ilgisi yoktur. Ancak bu kadarı bile Topçu'nun genel olarak içinde varsayıldığı milliyetçi-muhafazakâr camiada ayrıksı bir konumda kalmasına yetmiştir. Topçu'nun bu konuya ait görüşlerini içeren yazıları ise, ele aldığımız dönemin marjında kaldığı için bunlara yer verilmedi.

### Sonuç Yerine

20. yüzyılda Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş süreci ve sonrasında güncelliğini koruyan ve giderek olgusal bir nitelik kazanan Türk toplumundaki pozitivist temelli ahlâk probleminde odaklanarak, buradan hareketle diğer alanlardaki siyasal, toplumsal ve kültürel sorunlar karşısında alternatif görüşler ortaya koyan *Hareket* dergisi, bu yönüyle yeni dönemin bir anlamda "rehabilitasyonunu" üstlenmiştir. Bu açıdan belirli yöntemler çerçevesinde, devrim sürecindeki Türk toplumunun yapısal sorunları karşısında farklı bakış açıları ortaya konulmuştur. Başta ahlâk olmak üzere toplumsal hayatın tüm katmanlarına uzanan alanlardaki konular; Topçu'nun anti-materyalist, mistik, manevi boyutları güçlü olan yeni yaklaşımıyla ele alınarak dergide değerlendirilmiştir. Zamanla yazar kadrosu itibarıyla çoğulcu bir görünüm kazanmış olmakla beraber *Hareket*; genel içeriği, dili, üslûbu ve tarih perspektifiyle yeni dönemin ilk muhalif dergisi olma özelliğini taşımaktadır. *Hareket* dergisi, kuruluşundan kapanışına kadar hem Nurettin Topçu'nun *Hareket* Felsefesiyle geliştirdiği "mihver" yazıları, hem de yukarıda yer alan isimlerin katkılarıyla Cumhuriyet döneminin özellikle pozitivist ve sosyolojist bağlaşıklarına eleştirel yaklaşan tezleri ve ütopyasıyla dikkati çeken bir entelektüel muhalefet okulu olmuştur. Öte yandan *Hareket*, bazı teorik çelişkileri dolayısıyla son elli yıllık Batılılaşma eğilimine ve kompleksine karşı olmasına rağmen kendisi de bu kompleksden tam olarak kurtulamamıştır. Hamza Türkmen'e göre mistik özellikleri ağır basan Batılı felsefe ve sanat adamlarının görüşleri uzun bir dönem dergiye iktibas edilerek bu görüşlerden hareketle Türk milletinin inkılâbının gerçekleştirilmesi vurgusu, bunun kanıtlarından biri durumundadır (Türkmen, 2004: 717).

Topçu'ya gelince; Türkiye'de felsefe üzerine Batı'da doktora yapmış bir aydın olan Topçu, bu yönüyle Türkiye'nin ilk ahlâk felsefecisi konumundadır. Mistik bir ahlâk düşünürü olan Topçu'nun Türk olduğu için Avrupa'da, İslam'ı ve tasavvufu öne çıkardığı için Türkiye'de üstü kalın şallarla örtülmüştür. İslam temelli olmakla birlikte ahlâkı müstakil bir alan olarak görmesi ve o şekilde ele

alması Topçu'nun, muhafazakâr çevreler tarafından yalnızlaştırılmasına yol açmıştır.

Topçu yeni dönem için hayati olarak gördüğü toplumsal sorunları spekülâtif bir bakış açısıyla ve son derecede sofistike bir dille (adeta farklı bir ilhamla) ele almış ve bunları tasavvufi/mistik düşüncesinin imbiğinden geçirerek çözümlenmeye çalışmıştır. Topçu, yaşanan devrimsel sürece rağmen tarihsel süreklilikten taviz vermeyen bir dünya görüşüyle Anadolu-İslam merkezli bir Türk kültürü düşüncesinde ısrarcı olmuştur. Bu yönden bakıldığında yeni dönemin diğer ütopyalarıyla Topçu'nun tasavvur ettiği Türkiye ideali arasında derin farklılıklar vardır (Yetim, 2020: 59-72). Bu farklılık, aynı zamanda Türk modernleşmesiyle ortaya çıkan büyük kültürel yarılmanın temel varyantlarından birini oluşturmaktadır.

**Kaynakça**

- Ahmed, N. (1939), *Namus, Hareket*, C. 1., S. 3, İstanbul: Dergâh Yayınları, 82-84.
- Ahmed, N. (1939), *Namus, Hareket*, C. 1., S. 3, İstanbul: Dergâh Yayınları, 82-84.
- Ahmed, N. (1939), *Şehirler, Hareket*, C.1, S.3, İstanbul: Dergâh Yayınları, 92-94.
- Ahmed, N. (1939), *Çalgıcılar, Hareket*, C.1, S. 4, İstanbul: Dergâh Yayınları, 110-111
- Arslan, H. (1988), "Türk Düşüncesinde Epistemolojik Bunalım", *İlim ve Sanat*, S. 18, ss. 10-18.
- Bornovalı, L. (1948), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Hakkında*, Hareket, C. 2, S. 17, İstanbul: Dergâh Yayınları, 3-5.
- Çapku, A. (2020), *Çağdaş Türk Düşüncesi Üzerine*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Demirel, A. (1995), *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara, İ. (2012), "Nurettin Topçu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul: TDV Yayınları, 248-253.
- Kara, İ. (2015), *Hareket*, C. 1, İstanbul: Dergâh Yayınları, 5-7.
- Kayalı, K. (2022), *Eskimeyen Entelektüellere Yaslanan Türk Düşüncesinin Dinamikleri*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları.
- Okay, O. (1997), "Hareket", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul: TDV Yayınları 123-125.
- Okurer, C. (1948), *Hüseyin Avni, Hareket*, C. 2, S. 14, İstanbul: Dergâh Yayınları, 8-9.
- Öğün, S. S. (1992), *Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanrıöver, H. S. (1987), *Dağ Yolu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Topçu, N. (2007), *Yarıncı Türkiye*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (1969), *Hareket'in Otuz Yılı*, Hareket, S. IV/37, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (1939), *Rönesans Hareketleri*, Hareket, C. 1, S. 1, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1-6.
- Topçu, N. (1939), *Asrımızın Hareket Adamları*, Hareket, C. 1, S. 2, İstanbul: Dergâh Yayınları, 33-39.
- Topçu, N. (1939), *Vatandaş Ahlâkı*, Hareket, C. 1, S. 2, İstanbul: Dergâh Yayınları, 48-51.
- Topçu, N. ((1939), *İçtimai Sınıflar*, Hareket, C. 1, S. 2, İstanbul: Dergâh Yayınları, 60-64.
- Topçu, N. (1939), *Siyaset ve Mes'uliyet: Vazife Adamı- Kalp Adamı*, Hareket, C.1, S. 3, İstanbul: Dergâh Yayınları, 65-71.
- Topçu, N. (1939), *Bizde Milliyet Hareketleri*, Hareket, C. 1, S. 3, İstanbul: Dergâh Yayınları, 74-79.
- Topçu, N. (1939), *Benliğimiz*, Hareket, C.1, S. 4, İstanbul: Dergâh Yayınları, 112-120.
- Topçu, N. (1939), *Mabet ve Tabiat*, Hareket, C.1, S. 5, İstanbul: Dergâh Yayınları, 132-140.
- Topçu, N. (1939), *Neslimizin Tarihi*, Hareket, C. 1, S. 6, İstanbul: Dergâh Yayınları, 161-166.

- Topçu, N. (1939), Muallim, Hareket, C. 1, S. 6, İstanbul: Dergâh Yayınları, 190-192.
- Topçu, N. (1939), Millet ve Milliyet, Hareket, .C. 1, S. 123, İstanbul: Dergâh Yayınları, 355-357.
- Topçu, N. (1948), Hüseyin Avni, Hareket, C. 2, S. 13, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2-5.
- Topçu, N. (1948), Hüseyin Avni, Hareket, C. 2, S. 14, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2-5.
- Topçu, N. (1948), Millet Ruhu ve Milli Mukaddesat, Hareket, C. 2, S. 16, İstanbul: Dergâh Yayınları, 4-6.
- Topçu, N. (1949), İsyân Ahlakı, Hareket, C. 2, S. 27, İstanbul: Dergâh Yayınları, 6-14.
- Topçu, N. (1953), İnkılabımız, Hareket, C. 2, S. 3, İstanbul: Dergâh Yayınları, 5-12.
- Turan, Ş. (1992), Türk Devrim Tarihi, 2. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Türkmen, H. (2004), Hareket Dergisi (1939-1982), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce C. 6 (İslamcılık), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 715-720.
- Yetim, F. (2020), İki Farklı Ütopya Üzerinden Türk Modernleşmesi ve Cumhuriyet Devrimi'ne Bakmak, Türkiye Günlüğü, S. 144 (Güz 2020), Ankara: Cedit Neşriyat, ss. 59-72.